

1. ÚVOD

Běžnému uživateli angličtiny mohou pojmy jako „struktura“, „strukturalista“ a „strukturalismus“ znít abstraktně, komplexně, módně a možná trochu francouzsky: to vše tradičně navozuje nepopiratelné základy pro hlubokou nedůvěru.

Ale jakkoli zní tyto anglosaské předsudky přitažlivě, při bližším pohledu se brzy ukáže, že nejsou ničím podloženy. Pojem „struktury“, názory na svět v pojetí různých „strukturalistů“, které mohou být shrnuty pod název „strukturalismus“, nejsou úplně cizí nám blízkému způsobu myšlení ani náhle nevyrostly z otrávené atmosféry Paříže posledního desetiletí.

VICO

V roce 1725 vydal významný italský právník Giambattista Vico knihu s názvem *Nová věda*. Byla to závažná událost, ačkoli ve své době zůstala zdánlivě nepovšimnuta. „Věda“, o níž Vico psal, nebyla totiž ničím menším než vědou o lidské společnosti. Modelem pro ni byla „přírodní věda“, kterou se zabývali takoví mužové jako Galileo, Bacon a Newton, a jejím cílem bylo vykonat pro „svět národů“ totéž, čeho dosáhli tito renesanční vědci pro „svět přírody“. Jejím cílem, stručně řečeno, bylo vytvořit „fyziku člověka“.

Univerzální klíč nové vědy spočíval ve Vicově pevném přesvědčení, že tzv. „primitivní člověk“, pokud je správně pochopen, není dětinsky neznalý a barbarský, ale naopak je ve svých reakcích na svět tak instinktivně a charakteristicky „poetický“, že je mu

vlastní jakási vnitřní „poetická moudrost“ (*sapienza poetica*), která proniká veškeré jeho reakce vůči okolí a přetváří je v jakousi „metafyziku“ metafory, symbolu a mýtu.

Tento „objev“ — dosažený jen s velkými obtížemi, protože „tuto poetickou přirozenost prvních lidí si vskutku nemůžeme (my, moderní lidé) se svou vyspělou přirozeností představit a vůbec jí porozumět můžeme jen s velkou obtíží“ (34)¹⁾ — odhaluje, že ona zjevně směšná a blouznivá vyprávění o stvoření a založení společenských institucí, která se objevila v primitivních společnostech, neměla být brána doslova. Tato vyprávění nepředstavují dětské, „primitivní“ reflexe skutečnosti, nýbrž reflexe poněkud jiného řádu, jejichž funkce byla vposledku a vážně míněno poznávací. To znamená, že o faktech „nelžou“, ale ztělesňují zralé a kultivované způsoby, jak fakta poznávat, kódovat a zprostředkovávat. Nejsou pouhým příkrášlením skutečnosti, ale způsobem, jak se s ní vyrovnávat: „A proto první věda, kterou je třeba studovat, je mytologie neboli výklad mýtů (neboť, jak vidíme, všechny pohanské dějiny mají mytické počátky)“ (51).

Na náležitě interpretované mýty se pak může pohlížet jako na „občanské historie prvních národů, které byly nadevše svou přirozeností básníky“ (352). Například:

Občanské věci, které se odehrávaly v těchto říších, nám vypravuje poetická historie v mýtech o závodění ve zpěvu [...], tedy o herojských bojích o auspicié [...]. Tak satyr Marsyas [...] je Apollonem přemožen v závodech ve zpěvu a je mu zaživa stažena kůže. [...] Sirény uspávají cestující svým zpěvem a pak je usmrcují; Sfinga kolemjdoucím předkládá hádanky, a když je nedovedou rozluštit, zabíjí je; Kirké kouzlem pozměňuje Odysseovy druhy ve vepře [...]. Tito cestující, kolemjdoucí a potulní jsou cizinci herojských měst, plebejové, kteří zápasí s hroty o podíl na auspiciích, a když jsou v těchto bojích poraženi, jsou proto krutě trestáni (646–648).

Všechny mýty se totiž opírají o tehdejší zobecněnou zkušenost starobyklých národů a představují pokusy dát jim uspokojivou, srozumitelnou a ušlechtilou podobu. Tato podoba, tvrdí Vico, vychází ze samé lidské mysli a stává se podobou světa, jež mysl vnímá jako „přirozený“, „daný“ nebo „pravdivý“.

1) Číslo v závorce odkazuje k paragrafům Vicoových *Základů nové vědy*, přel. Martin Quotidián, Praha: Academia, 1991.

To zakládá princip *verum factum*: to, co člověk poznává jako pravdivé (*verum*), a to, co sám vytvořil (*factum*), je jedno a totéž. Když člověk vnímá svět, neví, že mu vnucuje podobu své mysli, a jednotlivosti mohou být smysluplné (nebo „pravdivé“) pouze tehdy, pokud naleznou místo v rámci této podoby světa. Takže „uvažuje-li se o tom dobře, poetická pravda je metafyzická pravda, a ve srovnání s ní fyzická pravda, která jí neodpovídá, je nutně nepravda“ (205).

Zkrátka, „fyzika člověka“ odhaluje, že lidé „se utvářeli [...] sami“ (367), že „občanský svět byl určitě vytvořen lidmi, a že je tedy možno, protože nutno, nalézt tyto základy v proměnách samého našeho lidského ducha“ (331). Takto nahlížen je člověk příznačně a především „tvůrcem“ (řecký výraz pro básníka) a *Nová věda* se potom soustředí na detailní studium procesu tvoření neboli „přebásňování“.

Ukazuje se, že jde o značně složitý, obousměrný proces. Neboť člověk nejen tvoří společnosti a instituce podle obrazu svého myšlení, ale ty nakonec utvářejí jeho samého:

Vico prohlašoval, že první kroky v utváření „světa národů“ podnikli tvorové, kteří byli dosud zvířata (nebo kteří v ně degenerovali), a že lidskost sama vznikla stejnými procesy jako instituce. Lidskost není předpokladem, ale následkem, účinkem, produktem vzniku institucí.²⁾

Člověk totiž vytváří mýty, společenské instituce; takřka celý svět tak, jak ho vnímá; a přitom tvoří sám sebe. Tento tvůrčí proces zahrnuje neustálé tvoření poznatelných a opakovaných forem, který nyní můžeme nazvat procesem *strukturování*. Vico je přesvědčen o tom, že tento proces je vrozenou, permanentní a definitivní lidskou vlastností, jejíž působení je, zejména vzhledem k vzniku společenských institucí, nekončící a díky své opakovanosti ve svých výsledcích předvídatelné.

Přirozenost věcí není nic jiného, nežli že se věci rodí v určité době a určitým způsobem, a kdykoli tu jsou tytéž podmínky, věci se rodí tak a nejinak (147).

Jakmile je „svět národů“ jednou člověkem „strukturován“, projeví se jako mocná síla pro další strukturování: jeho zvyky

2) Thomas Goddard Bergin a Max Harold Fisch, Úvod. In: Vico, Giambattista, *The New Science*. Revidovaný překlad Thomas Goddard Bergin a Max Harold Fisch, Ithaca and London: Cornell University Press, 1968, s. XLIV.

a rituály fungují jako silný, myšlení formující mechanismus, lidské bytosti si pomocí něho zvykají na člověkem utvořený svět a jsou nuceny se s ním smířit. Přesto tento svět vnímají jako neumělý a „přirozený“.

Vicovo dílo se řadí k prvním moderním pokusům o prolomení onoho umrtvujícího stisku, kterým tento permanentní strukturující proces svírá lidské myšlení. Jako jedno z prvních tedy toto dílo rozpoznalo, že daný proces představuje rozlišující charakteristiku myšlení. Od *Nové vědy* vede přímá návaznost k těm moderním filozofickým školám, jejichž první premisa by se dala formulovat tak, že lidské bytosti a lidské společnosti nebyly utvořeny podle nějakého modelu nebo plánu, který existoval před nimi. Podobně jako existencialisté Vico zřejmě nepředpokládá žádnou preexistující, „danou“ lidskou podstatu, žádnou predeterminovanou „lidskou přirozenost“. Podobně jako marxisté byl zřejmě přesvědčen o tom, že konkrétní formy lidství jsou determinovány konkrétními společenskými vztahy a systémy lidských institucí.

Jediná skutečně rozlišující a trvalá lidská charakteristika je rozeznatelná v mohutnosti „poetické moudrosti“, která se projevuje schopností a potřebou vytvářet mýty a metaforicky používat jazyka: tedy nezacházet se světem přímo, ale přeneseně, prostřednictvím jiných činitelů: nikoli doslova, nýbrž „básnický“. „V povaze lidských věcí nutně musí být“, říká Vico, „všem národům společný duchovní jazyk, který uniformně chápe podstatu věcí, jež se mohou vyskytnout v lidském společenském životě, a vyjadřuje je pomocí tolika různých modifikací, kolik různých aspektů tyto věci mohou mít“ (161). Tento „duchovní jazyk“ se projevuje jako univerzální lidská schopnost nejen vytvářet struktury, ale také podvolit svou vlastní přirozenost požadavkům jejich strukturování. To, co přinesla *sapientia poetica*, můžeme tedy považovat za přínos strukturalismu. Je to princip, který určuje způsob, jak všechny lidské bytosti žijí. Být lidský, tvrdí se, znamená být strukturalistou.

PIAGET

Pokud jsme všichni strukturalisté, potom bychom měli vědět, co to *struktura* je. Přestože nebude snadné ani pohodlné tuto klíčo-

vou představu postihnout, měli bychom se nyní pokusit jít k ní trochu blíž.

Jeden z nejpřínosnějších pokusů o definici pochází od Jeana Piageta.³⁾ Na strukturu, říká, je možno nahlížet jako na uspořádání (arrangement) prvků, které ztělesňuje následující základní ideje:

- a) idea celosti (totality)
- b) idea transformace
- c) idea seberegulace

Celostí je míněna vnitřní soudržnost. Uspořádání prvků bude úplné samo v sobě, nebude pouze nějakým shlukem prvků jinak na sobě nezávislých. Konstitutivní části se přizpůsobí souboru vnitřních zákonů, které určí povahu celku i částí. Tyto zákony propůjčí konstitutivním částem v rámci struktury celkové vlastnosti, které budou výraznější než individuální vlastnosti každého z nich mimo strukturu. *Struktura* je tedy něčím zcela jiným než *agregátem*: mimo strukturu nemají její konstitutivní prvky žádnou skutečně nezávislou existenci v téže formě, jakou mají v rámci struktury.

Struktura není statická. Zákony, které jí vládou, působí tak, aby byla nejen strukturovaná, ale též *strukturující*. Aby se tedy vyhnula redukci na úroveň pouhé pasivity, musí být struktura schopna *transformačních* procesů, jimiž bude neustále procházet veškerý nový materiál. Například jazyk, základní lidská struktura, je schopen transformovat různé základní věty v nesmírné množství nových výpovědí, přičemž uchová jejich vlastní strukturu.

Konečně je struktura schopna *seberegulace* v tom smyslu, že se neodvolává na nic mimo sebe, aby své transformační procesy zplatnila. Transformace probíhají tak, aby udržely a potvrdily vnitřní zákony, které je vyvolávají, a aby izolovaly systém od ostatních systémů. Jazyk, vrátíme-li se k předchozímu příkladu, netvoří slova v návaznosti na struktury „skutečnosti“, ale na bázi svých vlastních vnitřních a sobě dostačujících pravidel. Slovo „pes“ existuje a funguje v rámci struktury jazyka, aniž by odkazovalo k reálné existenci nějakého čtyřnohého štěkajícího tvora.

3) Jean Piaget, *Štrukturalizmus*, přel. Milan Zigo, Bratislava: Pravda, 1971, s. 11–22.

Slovo „pes“ odvozuje své fungování daleko spíše od svého vnitřního postavení ve struktuře jazyka (substantivum) než od skutečné reference (zvíře). Takováto „uzavřenost“ je pro struktury charakteristickým znakem.

STRUKTURALISMUS

Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že strukturalismus je ve své podstatě způsob přemýšlení o světě, které se zabývá především vnímáním a popisem struktur, jež byly definovány výše. Rozvíjející se zájem moderních myslitelů Vicem počínaje je výsledkem významného historického posunu v povaze vnímání. Ten definitivně vykrytalizoval na počátku dvacátého století, zvláště v oblasti vědy o neživé přírodě, ale obsahoval podnět, který se přenesl do většiny ostatních odvětví. „Nové“ vnímání si uvědomilo, že navzdory opačnému zdání se svět neskládá z nezávisle existujících objektů, jejichž konkrétní rysy jsou jasně a individuálně rozpoznatelné a jejichž podstata může být podle toho určena. Ve skutečnosti může být prokázáno, že *metoda* vnímání každého pozorovatele obsahuje vnitřní tendenci, která do značné míry ovlivňuje to, co je vnímáno. Naprosto objektivní vnímání individuálních prvků je tedy nemožné: každý pozorovatel je nucen *vytvořit* si něco z toho, co pozoruje. Následkem toho získává *vztah* mezi pozorovatelem a pozorovaným jakési prvenství. Stává se jedinou věcí, která *může* být pozorována. Sám představuje předmět skutečnosti. Navíc musí tento princip obsáhnout skutečnost jako celek. Následkem toho je možno říci, že pravá podstata věcí nespočívá ve věcech samých, ale ve vztazích, které si *mezi* nimi vybudujeme a posléze vnímáme.

Toto nové pojetí, podle něhož je svět utvořen spíše ze vztahů než z věcí, konstituuje první princip onoho způsobu myšlení, který může být právem nazván „strukturalistickým“. Velmi zjednodušeně ho lze formulovat tak, že podstata každého prvku v nějaké konkrétní situaci nemá žádný význam sama o sobě, a je určena svými vztahy k ostatním prvkům, jež situace zahrnuje. Krátce řečeno: není možné vnímat plný význam nějakého prvku nebo zkušenosti, pokud není integrální součástí *struktury*.

Je zřejmé, že nejzajímavějším cílem strukturalistického myšlení budou stále struktury, do nichž jednotlivá lidská jednání, vnímání

a postoje zapadají a z nichž odvozují svou konečnou podstatu. Budou nakonec zahrnovat to, co Fredric Jameson popsal jako „výslovné hledání permanentních struktur samotného myšlení, organizačních kategorií a způsobů, jejichž prostřednictvím je myšlení schopno poznávat svět nebo významově uspořádat něco, co samo o sobě význam nemá“.⁴⁾ Vicův duch tu zkrátka stále obchází.

Nyní však musíme svůj pohled upřít poněkud níže než na „permanentní struktury myšlení“ a soustředit se na to, jak strukturalistický způsob myšlení ovlivnil literární vědu. Činíce to, musíme si uvědomit, že ze všech umění to, které užívá slov, zůstává nejvíce vztaženo k onomu aspektu lidské přirozenosti, který je pro člověka charakteristický: k jazyku. A není náhodné, že mnohá pojetí, která strukturalismu dnes dominují, byla zpočátku rozvinuta v souvislosti s moderním jazykovým bádáním — lingvistikou, a moderním bádáním o člověku — antropologií. Jen málokterá oblast by mohla být „permanentním strukturám myšlení“ bližší než tyto dvě.

4) Fredric Jameson, *The Prison-House of Language: A Critical Account of Structuralism and Russian Formalism*, s. 109.